

SÁGHY FERENC LEVELEI KISFALUDY SÁNDORHOZ.

Sághy Ferenc, Versegly első életírója, Kisfaludy Sándor bizalmas barátja, szívvel-lélekkel a dunántúli orthologusok csoportjába tartozott. Maga is, költő — műfordító és drámaíró — volt, de ennél nagyobb a jelentősége azért, mert irodalmi életünknek egyik mozgékony alakja volt, akinél, mint az Egyetemi Nyomda gondnokánál is, sok mindenki megfordult. Életéből vajmi keveset ismerünk. Annyit tudunk, hogy Kisfaludy Sándor «földijének» nevezi, tehát a zalamegyei Ságnyak közül való lehetett. Ott volt a pozsonyi kispapok közt, mikor Kisfaludy velük megösmérkedik: e szerint Döme Károllyal, Fejér Györggyel, Juranits Lászlóval közel egyidős. Egy ideig Bécsben él. 1804 augusztus 8-án nevezik ki az Egyetemi Nyomda kuratórává s az marad 1838 tavaszáig. Akkor eltűnt. Meghalt-e, hazament-e szülőföldjére, nem tudjuk. Öreg ember volt már: ha Kisfaludyval volt egyidős, akkor is 66, de ha Juranits-csal, akkor 73 éves volt. Működéséhez fűződik az Egyetemi Nyomda fölvirágoztatása.

Kisfaludy Sándorral eleven volt a levelezése: ő gondoskodott s felügyelt munkáinak kiadására, de ezekben, úgy látszik, társkiadó is volt. Az alább közölt három levél a *Hunyady János*ról, a *Himfy* és a *Regék* elszámolásáról és új kiadásáról szól; érdekes benne Kazinczy-gyűlölete és nagy Versegly-szeretete. Verseglynek grammatikáját nagyon sokra tartotta. Az itt közöltek csak előhangjai annak a nagyon érdekes levélváltásnak, amelyben majdnem tíz évvel később a grammatikáról Kazinczyt is kioktatja. (Kaz. Lev. 20: 241. l., ez Kazinczyhoz frott egyetlen levele.)

Az alábbi leveleket a Kisfaludy-Társaság levéltára őrzi.

1.

Tekintetes Ur,

Kedves drága Barátom Uram!

Elszalasztottam Tettes Bezerédy Urat, ki által Virágnak Századgyait, mellyel kedveskedik, Bersenyinek munkáit broschirozva és egy risma jó féle közönséges író papirost a 20 f, és egy fél risma szép Levélnek valót a 22 f 30 x véven, meg akartam küldeni. Későn vettem Barátom Uram Levelét, mert másnap, midőn ezeket meg vásárlottam, már elis mentt. Talán fel jön Bódi és az által, ha előbb nem akadna alkalmatosságom, el fogom küldeni. A' Piaristáknak is vagon némelykor alkalmatosságok Veszprimbe. De várok a' Solyi papiros malombul is alkalmatosságot, és így nem sokára előbb mozdítottom. — Ez a Solyi alkalmatosság elhozhatná ám Veszprimből ide a' Badacsonyi Ürmöst.

János Öcsét Barátom Uramnak a' Nádor maga mellé vette, sokan azt gondolván, hogy Barátom Uram légyen az, kik csak a' Személy leírás után tették meg a' különbséget.

Hunyady Jánosunkrul írtam az előbbeni Levelemben, mellyre ki is kérem a' feleletet. — A' gondolatot, hogy a' közönségeseket adgyuk 5, és a' Velint. 8 fl. már régen forgattam eszembe, de már mind lehetetlen megváltoztatni, mert közönséges nálom csekély vagon, és azok, kiknél Commis-sioban vagon, azt fogják mondani, hogy már eladták, és így az erszény-

nyekbe teszik az 1 f. Kár hogy a közönségeseket olyan szép papirosra nyomtattattam! különben nem drágállaná senki is a Velint. — Elejénte kellett volna ezt cselekedni. A' nálom Lévvökkel még is meg lehet az 3 f. próbálni. — De az is kár, hogy az eladók nem olégedvén meg a' 15 procentummal, sokkal felebb adgyák el, mint az ára ki vagyon szabva! — A ki egyszer 6—7 fr. meg ád érette, meg adgya a' 9 fr. is, melly mellett kevesebb a' haszon, mint a' közönséges mellett, mert annak papirosa 40, emezé csak 10 fr. Rismában.

Zseb Kalendáriumot is fogok küldeni a' Tettes Asszonyiságnak, kinek kezeit csókolyom. Barátom Uramnak ama híres Pilgert, mellyel meg fog elégedni. — A Német Újságra is fogom ujonnan praenumerálni.

Külömben ölelem, csókolom, és maradok

Budán 21^{ik} Novemb. 816.

hív Baráttya
Sághy

Verseghy Grammatikája nem sokára kész lesz. Meg küldöm azonnal. Két része van a' Grammatikának, 3^{ik} lesz a' Rhetorica és Poesis. — *Sub Rosa*. Virág elkészítette Hunyady László Tragédiáját Bessenyei után, hanem Jámibus versekben, és három rövid felvonásokban. Most van a' Censurában. Csinosan akarja kiadni, mint Hunyady János, de még kész nem lesz, nem akarja hirrelni. — Hozzá adott Költeményeket is, és értekezést a' Versek nemeirül.

Éppen most akad alkalmatosságom Veszprimbe a' vett papirost és könyveket Horváth Apát, és Kánonok Urhoz el küldeni a' Zircziek által. Tessék onnéd el hozattatni. — A' Kalendáriumok későbbben fognak következni. — Horváthoz küldhetne Barátom Uram Badacsonyi Ürmöst, kinek meg irtam, hogyan küldheti fel hozzám bátorságosan, és hamar.

2.

Budán, 1^{so} Janu. 1817.

Tekintetes Ur,

Kedves drága Barátom Uram!

Az új esztendő, mellyel köszöntök, legyen jobb és szerencsésebb az elmúltnál, mi pedig benne egésségesek és épek.

Új esztendői ajándékul meg küldöm a' Szamadást Himfy', Regék', és Hunyady János' Nyomatványirul, ezekből bé vett, vagy azokra ki adott pénzekrül annak tellyes voltaképpen, a' mint nálom meg vagyon, hogy Barátom Uram lássa egész állapotunkat, mellyből minden, ha szollani sem fogok, elegendőképpen kitetszik, még az esetére is akár mellyikünk halálának. Csak azt az egyet akarom meg jegyezni, hogy a' Himfy és Regék árából közel 500 f kint hever, de biztos helyeken; hanem mivel az exemplárok már nálom nincsennek, az eladattak közé számláltam és a' magamébül pótoltam, hogy a Szamadás tükélletes legyen.

Most már a 22^{ik} Decem. irott Levélre.

Azt, hogy Barátom Uramnak sok dolgai lehetnek, képzelem 's azért halgatására nem akadtam fenn.

A' Badacsonyi szüret olyan szük lévén, ne küldgön édes Barátom Uram egy csepp ürmöst is, mert halgatagság volna a' kevésből valamit

kivánni, 's kivált, mivel nem édes, melyet a' Feleségem nem fog meg inni, kinek számára egyedül kértem. — Hanem én örülök rajta, ha a' Tettes Asszonynek, kinek kezeit csokolyom, és különösen tisztelem, 1/2 akó jó féle Budai borral kedveskedhetek az 1811^{iki} Termésbül, mellybül még 4 akóm vagyon, és tartom csupán a rossz gyomornak helyre hozására Orvosság gyánánt. Még alkalmatosságom akad, le huzatom, és készen tartatom.

Fő Tiszt. Ruszek Apát Urtul tessék el fogadni a' pénzt, mert onnéd ritkán esik ide alkalmatosság, és most egyenlőképpen lévén, kipótolhattuk a' Számadásban a' többet vagy kevesebbet. — Közönséges Exemplárokat fogok néki küldeni, de már 5 forintyával, mivel ugy is kevés van belőle.

Kazinczynak ugatására ne figyelmezzon Barátom Uram, mert már ugy is mindenütt haraguszna reá és nem régen sok Leczkéket kapott még Erdélyben is, hol sokáig vala, 's Döbrenteit is meglátogatta. Ez panaszkodik, hogy Barátom Uram nem felelt neki a' Hunyady eránt, mintha az által jelentette volna haragiát ő reája is Kazinczy barátsága miatt. Én mentettem feleletemben. — Erdélyben is a közönségesek jobban kelnek. De még pénzt nem küldött fel.

Verseghy különösen tiszteli Barátom Uramat, és azt izeni, hogy csak maradjon meg a' szabad Jambusai mellett, mert ezek jobbak, mind azoknál, a' melyekkel ma sokan élnek, sőt még a' Plautus és Terentius Jámbussainál (is) mellyet Grammaticájának 3^{ik} részében, hol a' Poesis és Rhetorica lessz, meg fog mutatni. És azért gondollya, hogy Virágnak Hunyady Lászlója és Poesiája nehezen fog tetszeni. Ebben ítéletem szerint Verseghy nagy Mester fog lenni, és minden másokat felül halladni, talp követ meg vésvén a' Magyar Ékessen Szollásnak, és Vers Szerzésnek. Ez a' munkája Husvét felé kész lessz. A' Grammaticája pedig két részben kész az Indexig, mellyet megküldök, mihelyst lehet. Virágnak Lászlóját fogja ékesíteni a szép Kép, melyet Jankovicsnak Collectiojából meg kapott. Ezt is meg küldöm, mihelyst el készül.

A' papirost, és Könyveket eddig talán csak meg küldötték? — ha nem, tessék érettük küldeni. — A' Pilger nagy és kis Toilette-Kalendarium még nálam hevernek, hanem reménylek e napokban alkamatosságot Veszprim tájárul.

A' Regéket jó lessz meghosszabbítani, és kiegyengötni, minek előtte prés alá jöjjön. — Minden jókat! — s tisztelvén öleli

hiv Baráttya

Sághy.

3.

Tekintetes Ur

Kedves drága Barátom Uram!

Elvégezvén a' Regéknek nyomtatását, meg küldöm mindenekrül a' számadást, mellybül ki láttya Baratom Uram, mi és hogyan kell el? Hunyadynek igen lassan megy. — A' Regéknek uj nyomásából beköttem Barátom Uram részére 10 nyomtató és 10 posta papirosú exemplárokat, melyeket talán ide 's tova' osztogatni kíván. Ha több kell, többet fogok küldeni. Itt adtam a' Bibliothécák részére a' Consilium Rendelésibül 6 exemplárt, azután Verseghynek, Virágnak, Fejérnek, Schediusnak és Kulcsárnak egyet-egyet. — Az árát még most hadgyuk meg 4 f. a mint vala.

— Hogy tetszik a Boriték? — belőle egyet ide rekesztek, hanem vörös papiroson, noha ezen csak egynehány és a többi mind zöldön nyomattatott. — Szerettem volna Barátom Uramnak, szükölködvén a pénzbuli, egynehány 100 frtkat küldeni, hanem engemet Falka — ama rosz, és gonosz Graveur, az én költségre tett nyomtatásokért, és másokért is denunciálván, nem lehetett, meg kelvén mindgyárt a' nyomtatás árát adni. Hanem maid vissza adom Falkának. — De talán meg kérhetné Barátom Uram nevemben Fő Tisztelendő Ruszek és Vajky Urakat, hogy számat adván az elkelt exemplárokrul, tennék le, a' mi be jött, és mindgyárt tartaná magánál Barátom Uram. Ruszeknél kell, a mint gondolom 200 flnál is többnek lenni.

A' Boriték eránt meg kell jegyeznem, hogy olyan papirosat, mind az első volt, éppen nem lehetett találni. Zöld legyen ennek utánna, mert ilyen mindéig találhatik. — Takácsnak tudósítása az Előszó ellül ki maradtot.

Fejér különösen tiszteli Barátom Uramat, és tsudállya, hogy Levelét nem vette, mellyet pedig ő a' Tudományos Gyűjtemények 1^{so} Kötettyéhez mellékelt. Igérte, hogy reparálni fogja. A Béküldöttet igen szívesen vette, kérvén, hogy még többeket is méltóztatnék küldeni. A' Martiusi Kötethen felveszi, meg tartván az Orthographiát. — Ennek az a' baja volt Trattnerrel, hogy ez dictálni akart, mi vétessék fel a' Gyűjteménybe. Fejér pedig nem engedte, azt állitván, hogy ha mindgyárt tulajdonosa is a Gyűjteménynek, nem dictálhat, mi vétessék bele, mert akkor vége van a Redactionnak, melly egyedül itéli meg, mi érdemli meg a' felvételt, mi nem? — És ugyancsak szerentsésen a' Consilium itélt a' Fejér részére. — Egy új hónapos írásrul már többen gondolkoznak, és helyesen is, mellyrül meg mondom ítéletemet, mihelyst Falkával el végeztem a Pörömet. — Addig keressünk egy kis Fundust. — Dréta, Horváth, Vajky mindegyik fog adni 1000 flkat. Adok én is, Takách is, a' mennyit lehet.

Kazinczy mindenütt csak Proselytákat keres, és a' hol nem talál, ott veszekszik. Hanem meg adgya neki Horváth András, csak kapjon bele.

Ölelvén Tettes Barátom Uramat, vagyok és maradok

hiv tisztelője és Baráttya

Budán 5^{ik} Mart. 818.

Sághy F.

NB. Az ódát Verseghy, Virág, és Fejér nagyon helybe hagyták.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

KISFALUDY SÁNDOR DRAGUIGNANBAN.

Szeszélyesek, kanyargósak az élet útjai. 138 évvel ezelőtt egy fiatal magyar nemest, Kisfaludy Sándort, sorsa a Dunántúlról Franciaországba sodorta hádifogolyanak. Ez a fogság, amint tudjuk, nem volt sem túlságosan hosszú, sem túlságosan keserves. Kisfaludy volt olyan rugalmas lélek, hogy fogoly állapotának elsősorban derüesebb oldalait igyekezett meglátni, de másfelől segítségére volt a véletlen is, amely a bájos Provence egyik kedves városkájába, Draguignanba vezette, barátságos és jó emberek közé. Kisfaludy mihamar meg is barátkozott új környezetével, úgyhogy a viszonyokhoz

képest aránylag türethően érezhette magát. Pihent, nagyokat sétált, emberek közé járt, ismerkedett, muzsikált, olvasott. Még udvarolni is kedve volt néha.

Ez az idillikus, bár kényszerű életmód azonban a maga apró örömeivel nem foglalta le egészen Kisfaludyt. Nagy dicséretére szól, hogy az akkor 24 éves fiatal katonatiszt számára a draguignani fogság több lett, mint egy verőfényes háborús epizód. Kisfaludy megérezte és megértette, milyen kivételes helyzetbe került: egészen közléről, szemtől-szemben láthatta, figyelhette meg a nagy francia forradalom hullámveréseit, magában Franciaországban. Igaz, hogy ez a megfigyelés nem sokáig tarthatott, de még ez a pár hónap is elég volt ahhoz, hogy Kisfaludy figyelme, eleven és sokoldalú érdeklődése felébredjen, s hogy a költő maradandó benyomásokat nyerjen. Ezek a benyomások olyan élesek, olyan maradandók voltak, hogy Kisfaludy érdekesnek tartotta a fogsága alatt hevenyészett feljegyzéseit később kidolgozni, naplóvá kiegészíteni. Francia fogságáról szóló naplójegyzetei két szempontból érdekesek. Egyrészt azt mutatják meg, hogyan hatott a magyar költőre a francia forradalmi légkör, illetőleg annak a távol vidéki lecsapódásai, milyen gondolatokat ébresztettek egy művelt magyar lelkében a látottak, a tapasztaltak. Másrészt azonban e feljegyzések, melyek, bár nem a helyszínen íródtak, mégis magukon viselik az átéltség közvetlenségének hamvát, érdekes adatokat tartalmaznak az akkori francia életről, szinte pillanatfelvételek egy francia vidéki város belső világáról a rémuralom után, a Directoire korából.

Míg a magyar irodalomtörténetet Kisfaludy naplója főleg az előbb említett szempontból érdekelheti, nyilvánvaló, hogy francia szempontból Kisfaludy naplója főképp mint egykoru kortörténeti adatok gyűjteménye bír fontossággal. Ebből a szempontból rendkívül becses kutatásokat végzett most egy francia tudós, akinek munkáját a nagy előzékenységgel rendelkezésünkre bocsátott kézírata alapján s teljes egészében való nyilvánossághozatala előtt van módunkban ismertetni. Edmond Poupé, Draguignan város (Var-megye székhelye) múzeumának és könyvtárának őre, igazán tudós alapos-sággal, lelkiismeretes pontossággal, hiteles okmányok és szigorú kritikával ellenőrzött források alapján megírta Kisfaludy Sándor draguignani fogságának történetét, megvilágította Kisfaludy ottani tartózkodásának részleteit, kikutatta mindazokat az adatokat, amelyek a legtávolabbi vonatkozásba is hozhatók Kisfaludy draguignani életével.

Poupé tanulmánya három fejezetre oszlik. Az első, bevezető rész magyar források alapján, Kisfaludy Sándor származásáról, pályájáról tájékoztat, válaszolja a költő Draguignanba jutásának előzményeit, majd tüzetesen feltárja azt a környezetet, amelyben Kisfaludy Draguignanban élt. Ebben a fejezetben ismerkedünk meg Caroline d'Esclapon származásával, családi körülményeivel is. Tudvalevő, mily fontos, elhatározóan fontos hatással volt Kisfaludy költői pályájára provencai tartózkodása, kivált Caroline, akiről nevén és a Kisfaludy naplójában található igen gyér adatokon kívül (s ezeknek nagy része is helytelen) eddig az irodalomtörténet jóformán mit sem tudott. Edmond Poupé tanulmányát már Caroline-ra vonatkozó megállapításai önmagukban is rendkívül becsessé teszik számunkra. Elsősorban a francia közönségnek szánt tanulmányának második fejezetében Poupé Kisfaludy Sándor *Napló és francia fogságom*, valamint *Autobiographiai jegyzetek* címen közzétett

feljegyzéseinek a draguignani tartózkodásra vonatkozó részeit közli francia fordításban. A harmadik rövid fejezet a maga egészében Kisfaludy kedves, derűslelkű francia szellemi rokonának, d'Esclapon Caroline-nak további élete sorsát tárgyalja, korai elhunytáig.

1796. július 28. körül érkezett Kisfaludy Sándor magyar hadnagy-társának, Vízkelety Zsigmondnak s nyolc osztrák, olasz és belga fogoly tisztnek a társaságában Draguignanba, melynek bájos fekvése, ódon házai, történelmi emlékei¹ mindjárt megnyerték Kisfaludy tetszését.

Kisfaludyt — mint E. Poupé munkájából megtudjuk, — Jean Vallentin² draguignani közjegyzőnél szállásolták el, a mai Rue de la Loi 46. számú házában. A házigazda 75 éves, felesége 58 éves volt. A Rue de la Loi akkoriban a város legelőkelőbb negyedének is legszebb utcája volt, s leginkább régi patricius családok lakták nagyrészt igen régi, a XVI. század vége felé épült házait. Lakás dolgában tehát szerencsés volt Kisfaludy, — jegyzi meg E. Poupé — de egyébként is jól érezhette magát.

Megnyerő fellépése, francia nyelvtudása, műveltsége, ügyes hegedűjátéka csakhamar élénk rokonszenvet ébresztettek iránta Vallentin közjegyzőben, aki hamarosan bemutatta szomszédainak, barátainak. Ezek között volt nyilván Jean-Baptiste-Charles Senglar, aki a forradalom előtt ügyvéd, majd draguignani járásbíró volt. 1793 augusztusában Senglar Toulonba menekült, ott tevékeny részt vett a föderalista mozgalomban, ennek vérfelfojtása után, amikor a Konvent csapatai elfoglalták a várost, angol hajóra menekült, majd Olaszországba ment, 1795-ben pedig visszatért Franciaországba, Draguignanba. Felesége Jean Vallentin törvénytelen leánya volt, aki hamarosan elvált tőle, de azért apósa fenntartotta vele a jó barátságot, sőt később örökösévé is tette.

A Vallentin-ház egy másik barátja Dominique Sheldon, egy angol származású, de francia szolgálatban álló tábornok volt, aki már nyugdíjazás előtt állott. A tábornok később nőül vette Senglar elvált feleségét.

Vallentin egy másik barátja Jean-de-Dieu Durand zenetanár és egyben rendőrviszt volt. Mindkét minőségénél fogva érdeklődhetett Kisfaludy iránt.

A szomszédságban lakott Joseph-Hermantaire Clérion, Honoré-Maximin Isnardnak, a hajdani girondista képviselőnek apósa; Isnard a Törvényhozó Gyűlés, majd a Konvent egyik tekintélyes szónoka volt, ez időben azonban az Ötszázak Tanácsában meglehetősen háttérbe szorult.³ Clérion és leánya, Isnardné bizonyosan megismerkedtek a fogoly magyar tiszttel, épúgy mint Louise-Victoire Colla, egy Chabran nevű, akkoriban Olaszországban harcoló tisztnak a felesége, ki szintén közel lakott Kisfaludyékhoz.

¹ Pl. a XVII. században épült óratorony, melynek helyén azelőtt egy középkori óratorony állott, ezt azonban XIV. Lajos a Fronde harcai után leromboltatta.

² És nem Valentin.

³ Isnard 1813-ban Napoleontól bárói rangot kapott. Felesége, akiről Kisfaludy naplója is megemlékezik, még 1794-ben elvált tőle; két leánya: Anne-Thérèse-Joséphine-Aimée és Marie-Marguerite-Cécile, akikről Kisfaludy szintén megemlékezik, anyjuknál maradtak.

Kisfaludy naplójában elég részletesen leírja két francia köztársasági ünnepség lefolyását is. Az egyik Robespierre bukását, a másik a királyság megdöntésének emlékét ünnepelte. Az első ünnepségre nézve Poupé megállapítja, hogy annak megülését az 1795. október 25-i törvény rendelte el, s megjegyzi, hogy ha Kisfaludy július 29-én érkezett meg Draguignanba, mint ahogy írja, akkor ezt az ünnepet nem láthatta s lefolyását csak hallomásból írhatta le.

Igen fontos megállapítása Poupének, hogy e két ünnepély lefolyásának leírása sem a draguignani városi, sem a Var-megyei levéltárban nem található. Kisfaludynk feljegyzése tehát eddig még ismeretlen adataival, francia kortörténeti forrásszámba megy — mutatja az is, hogy a francia tudós Kisfaludy naplójának idevonatkozó fejezeteit nemcsak a napló fordításának szövegében, de külön is adja a bevezető részben.

Kisfaludy Sándor fogságának története elválaszthatatlanul egybekapcsolódott a kis francia leány nevével, d'Esclapon Caroline-éval. Kisfaludy naplófeljegyzéseiben Caroline-ról meglehetősen gyér és általános adatok szerepelnek. Caroline-t párizsi leánynak emlegeti, aki szüleit elvesztve draguignani nagybátyjához menekült a rémuralom alatt. Azt azonban, hogy minő családból származott, eddig nem tudtuk. Edmond Poupé kutatásai e pontra nézve igen pontos, okmányyszerű adatokat eredményeztek s Caroline «titka» most már megjelent.

Julie Caroline d'Esclapon — írja E. Poupé — atyai nagybátyjával, az akkor 45 éves Jean-Baptiste-Joseph d'Esclaponnal¹ a Kisfaludy lakásával épen szemközt fekvő ház (ma Rue de la Loi 31. szám) egyik lakásában lakott.²

Caroline Lyonban született, 1775 március 8-án.³ Atyja Jean-Baptiste-François d'Esclapon,⁴ aki nemesnek tartotta magát, a rendes királyi testőrség állományába tartozott csendőr volt; később, XVI. Lajos uralkodásának kezdetén, amikor a király udvartartásának költségeit csökkenteni akarta, bizonyára elbocsátották. Caroline anyja Marie-Françoise Tissot, lyoni polgárleány volt.

Érdekes, hogy Caroline szülei csak 1778-ban kötöttek egymással házasságot, leányuk és François-Xavier nevű fiuk születése után. Gyermekeik keresztelésekor mégis házastársaknak jelentették be magukat, később azonban, mikor valóban megesküdtek, elismerték, hogy előbb helytelen adatokat jelentettek be.

Caroline szülei tehát polgáremberek voltak. Atyja Callas-ból, egy Draguignan melletti mezővárosból származott; családjában ügyvédeket, orvosokat, gazdag földbirtokosokat találni, sőt egyesek köztisztviségeket is viseltek. Caroline anyjának családja, a Tissot-k, szintén jómodú, jó összeköttetésekkel bíró emberekből állott.

¹ Atyja Joseph D'Esclapon ügyvéd volt; ő maga mint agglegény halt meg 1838. április 22-én Callasban.

² Caroline és nagybátyja valószínűleg a harmadik emelet egyik háromszobás lakását bírták.

³ Keresztvele 1775. márc. 9-én kelt a Saint-Pierre-Saint Saturninről elnevezett plébániában; keresztatyja Benoit Payan százados volt.

⁴ 1737. jan. 21-én született Callas-ban; igazi családneve Esclapon volt s nem D'Esclapon vagy Desclapon, mint azt több okmányon találni.

Miért ment el Lyonból Caroline atyja 1784 táján s tért vissza Callas-ba, míg felesége és gyermekei Párizsba mentek, nem tudni. Tény az, hogy Caroline Párizsban az akkori átlagosnál sokkal előkelőbb nevelésben részesült, jól beszélt latinul, s kedves olvasmányai Vergilius munkái voltak.

Azt sem tudni, mikor és mily körülmények között találkoztak össze újból d'Esclapon Ferenc és gyermekei. Csak annyi bizonyos, hogy az apa 1792-ben Callas-ból újra Lyonba ment, hogy ellenőrizze apósa hagyatékának rendezését. Amikor Lyon 1793-ban fellázadt a Konvent ellen, d'Esclapon még a városban volt. Csak 1794 január 23-án kapott útlevelet, hogy Avignonba menjen. Ekkor már özvegy volt, fia és leánya vele utaztak. Ez alkalommal kereshette fel Caroline a vauclusei forrást és Petrarca várát, melyet két évvel később élénk színekkel irt le Kisfaludynak.

Avignonban Caroline atyja azt a meg gondolatlanságot követte el, hogy nem titkolta Robespierre politikájával való elégedetlenségét. Nem kért tartózkodási engedélyt sem, nem lépett be a Societé Populaire nevű forradalmi egyesületbe sem — mindezért ellenforradalmárnak nyilvánították, letartóztatták és 1794 május 11-én börtönbe zárták. Az orangei forradalmi bizottságnak kellett ítélnie róla, ez pedig a mérsékelték iránt nem sok elnézést mutatott. Szerencséjére azonban közben megbukott Robespierre, s d'Esclapon kiszabadult. 1795 áprilisában még Avignonban volt, szeptemberben Cavailonban járt. Közben szülőhelyén, Callas-ban, előbb az eltávozottak, majd az emigráltak névsorába került. Tanácsosabb volt akkor elrejtve maradni. Az 1795 szeptembertől 1798 júniusig terjedő idő alatt Caroline atyjának nyoma veszett.

Gyermekei valószínűleg elhagyták Avignont, mikor atyjukat bebörtönözték. Fiával nem tudni mi lett. Caroline Draguignanba került s ott telepedett meg egyik nagybátyjánál, akinek sikerült egy időre a köztársaság szolgálatában állást is kapnia.

Mikor Kisfaludy Draguignanba került, 24 éves volt, Caroline 21. Egy utcában, egymással szemben laktak, nem csoda, ha hamarosan megismerkedtek egymással. A mellett Caroline, bár nem volt szép, kellemes külsejű, élénk, elmés, művelt teremtés volt, akárcsak Kisfaludy; izlésük is egyezett. Mindez összekapcsolta őket.

Kisfaludynak a «párizsi leány» — ahogy Caroline-t nevezték — szíves, kedves tanítója lett. Francia tudását fejlesztette, segítségével Kisfaludy könnyen olvasta a XVII. és XVIII. századbeli francia írók munkáit, Parny, Chaulieu, Deshoulières asszony és leánya, La Fontaine, Pezay verseit, Voltaire és Montesquieu legfőbb műveit, valamint Montolieu *Caroline de Lichtfield* c. regényét is, melyről azt hitte, hogy németből van fordítva, Dorat *Sacrifices de l'amour* c. regényét s kivált Rousseau *Nouvelle Héloïse*-ét, mely annyira hatott rá, hogy később utánozni próbálta *Két szerető szíve történeté*-ben.

A Kisfaludy Naplójába beleszólt magyar és francia versek mintáinak, illetőleg forrásainak megállapítását illetően E. Poupé megjegyzi, hogy dolgozatának erre vonatkozó adatait Császár Elemérnek a *Revue de Hongrie* 1913. áprilisi számában (293—309. l.) megjelent, *Alexandre Kisfaludy et la littérature française* című tanulmányából merítette.

Kisfaludy önéletrajzi jegyzeteiben említi, hogy az ő és Caroline d'Esc-lapon barátsága féltékenyvé tette Caroline nagybátyját, aki később, Kisfaludy feljegyzése szerint, feleségül vette unokahugát. *Frantzia fogságom* c. naplójegyzeteiben viszont azt írja Kisfaludy, hogy a draguignani «municipalis tiszt» egyike járt Caroline után s féltékenykedett Kisfaludyra. Ennek a tisztnek volt köszönhető az is, hogy Kisfaludyékat egy időre elhelyezték Draguignanból.

Poupé tanulmánya erre az elég zavaros pontra nézve is világosságot derít. Kisfaludy az illető féltékenykedő «municipalis tiszt» nevét nem említi, Poupé azonban kimutatja, hogy az illető csak egy Honoré Mourraille nevű tiszt lehetett; a többi «municipalis tiszt» ugyanis nős volt s életkoruk 43—60 év közt váltakozott, míg Mourraille csak 7 évvel volt idősebb, mint Caroline, a mellett eléggé iskolázott, zeneértő ember volt, már ezért is vonzódatott a műveltelekű Caroline-hoz. Mourraille a forradalom alatt a draguignani kerület főnöke, majd a Société Populaire nevű forradalmi egyesület helyi szervezetének elnöke volt, ezenkívül előkelő összeköttetései voltak, úgyhogy sikerült is neki elérni Kisfaludy és fogolytársainak áthelyezését. Mourraille ismerte Barras-t, a Directoire egyik nagyhatalmú tagját, Lombard-t, az igazságügyminisztérium főtitkárát, a volt oratoriánus szerzetest, aki közben a Var-megyei forradalmi törvényszék elnöke is volt. De segítőtársra találhatott Caroline atyái nagybátyjában¹ is. Hogy ez utóbbi vajjon szintén féltékeny volt-e vagy csak nem szívesen látta huga körül az idegen tisztet, nem tudni, de mindenesetre ő is elősegítette Mourraille tervét, Kisfaludy eltávolítását Draguignanból, s e célból felhasználhatta párizsi összeköttetéseit is.

Azt Kisfaludy jegyzeteiből tudjuk, hogy ő maga viszont a már említett Isnard képviselő felesége révén folyamodott Párizsba, kérve, engedjék haza becsületszóra. Kérését hamarosan teljesítették is.² Tudjuk, hogy a búcsúzáskor Caroline Kisfaludynak Mme Deshoulières verseskötetét ajándékozta «zsebfornában». E. Poupé kikutatta, hogy a könyvecske — mely a Nemzeti Múzeum Kisfaludy-könyvtárában nem található³ — *Oeuvres poétiques choisies de Mme et Mlle Deshoulières* címet viselte, a költőnő képével volt díszítve, a kép alatt pedig Deshoulières asszony egyik, Licidas-hoz intézett költői levelének egy sora volt olvasható:

Mes sens sur ma raison n'ont jamais eu d'empire

Nagyon helytálló Poupé feltevése, hogy Caroline, akinek helyzetére, Kisfaludyval szemben, olyannyira találó volt ez a verssor, talán ép ezért adta emlékül a könyvet magyar barátjának, hiszen az ő kettőjük történetére is illettek a francia költőnő szavai.

¹ És nem anyai nagybátyjában, mint Kisfaludy *Autobiographiai jegyzetei*-ben írja.

² Kisfaludy u. ott azt írja, hogy Isnard életét a guillotine-on végezte. Ez a feljegyzés téves, mint láttuk előbb, Isnard még sokáig élt s csak 1825 március 12-én halt meg, közben Napoleontól bárói címet, becsületrendet kapott s magas állásokat viselt.

³ E sorok írójának megjegyzése.

Azt, hogy Kisfaludy a francia fogságból való hazatérése után is érdek-
lődhett Caroline és általában draguignani ismerősei után, mutatja, hogy
Autobiographiai jegyzeteiben megemlékezik Caroline-ról és Isnard-ról is.
Caroline-ról azt írja, hogy később nagybátyjához ment feleségül, Isnard-ról
pedig, aki — mint tudjuk — Kisfaludy hazajutása érdekében járt közbe Párizs-
ban, azt jegyzi meg, hogy életét a nyaktiló alatt végezte be. Már előbb emlí-
tettük, hogy Edmond Poupé kutatásai kimutatták ezeknek a feljegyzéseknek
a helytelenségét. Poupé erre nézve azt a fellevést kockáztatja meg, hogy
Kisfaludy a Caroline-ra vonatkozó adatokat esetleg egy osztrák hadseregbeli
tisztól kaphatta, aki Draguignanon átutazott, sőt a városban tartózkodott
is, amikor a waterlooi csata után 1815 júliusától novemberéig Bianchi tábor-
nok csapatai Var-megye egy részét megszállva tartották. Ekkoriban Caroline-
nak már árva leányai Callas-ban laktak anyjuk nagybátyjánál, aki gyámjuk
lett. Caroline maga mintegy 20 évvel azelőtt szintén ennél a nagybátyjánál
lakott. Caroline leányai gyámjukat talán «papá»-nak szólították, innen
eredhetett a félreértés.

D'Esclapon Caroline további életére, valamint családjának sorsára vonat-
kozólag Edmond Poupé tanulmányának harmadik fejezetében érdekes és
elég kimerítő adatokkal szolgál, ezek azonban a magyar irodalomtörténetet
csak kevésbé érdeklik s így csak a legfontosabbakról számolok be. Kisfaludy
hazatérése után Caroline egyideig Draguignanban maradt, folytatta azelőtti,
meglehetősen egyhangú életét. Összejött a szomszédokkal, Vallentin közjegyző-
vel, Kisfaludy volt házigazdájával, Durand zenetanárral, Clérion kereskedő-
vel, akiket fogsága alatt Kisfaludy is megismert. Caroline hajdani udvarlója,
Mourraile, csakhamar megvált a városi szolgálattól, egymásután különféle
egyéb hivatalokat vállalt s közben felhagyott az udvarlással is — az ő
számára úgys kilátástalan volt. Talán megtudta azt is, hogy Caroline idő-
közben megismerkedett egy Jean-Baptiste-Laurent-Herménégilde Sibille nevű
sorhajókapitánnyal, s hogy az ismeretségből nemsokára házasság lesz.

Sibille sorhajókapitány 1798-ban jött haza Franciaországba, akkor ismer-
kedett meg Draguignanban Caroline-nal, akinek csakhamar megkérte a kezét.
Az ismeretséget valószínűleg Vallentin közjegyző volt veje, Senglar közve-
títette, aki Sibille családjával rokonságban volt. Caroline esküvője Dra-
guignanban 1798 június 19-én folyt le. A menyasszony akkor 23 éves volt,
a házasságkötésnél egyik tanúja Jean Vallentin, Kisfaludy öreg házigazdája
volt; vőlegénye 15 évvel volt idősebb nála.

Esküvője után Caroline d'Esclapon, illetve most már Caroline Sibille
Saint-Tropez-be költözött apósa házába; férje nemsokára visszatért Észak-
Olaszországba s a marengói győzelem után Milánóban állapodott meg s
akkor odahozatta feleségét is. Caroline időközben Saint-Tropez-ban 1799
április 7-én egy leánykának adott életet, akit Virginiának kereszteltek. Milánó-
ban 1801 január 13-án született második leánya, aki a Marie-Anne-Alzire nevet
kapta. Ekkor Párisba költöztek; itt született Caroline harmadik és negyedik
leánya, Victoire-Cornélie és Marie-Virginie. Kevéssel negyedik gyermekének
születése után Caroline alig 30 éves korában meghalt.¹

¹ 1805 szeptember 6-án, mint ez két leányának a házasságleveléből kitűnik.

Ezzel lezárul d'Esclapon Caroline élettörténete, melynek pontos, megbízható adatait Edmond Poupé szorgos, türelmes kutatásai derítették fel. A francia tudós valóban érdemes munkát végzett, amikor a maga komoly tanulmányával ilyen szép emléket állított Kisfaludynk francia barátjának, kinek öszönzése oly jótékony hatással volt költői munkájára.

Magyar szempontból különösen jóleső az a meleg rokonszenv, amely a francia tudós írásában Kisfaludy, a magyar költő és általában a magyarság iránt lépten-nyomon megnyilatkozik. Örvendetes jelenség, hogy a magyar-francia szellemi kapcsolatok egyik irodalomtörténeti szempontból oly fontos fejezete, Kisfaludy franciaországi tartózkodása, épen egy francia kutatót ihletett meg s bírt rá arra, hogy szorgalmas, szerető türelemmel hozzon napvilágra olyan adatokat, melyek a magyar és francia szellemi életet egyaránt érdeklik. A draguignani múzeum tudós könyvtárosának ez az önként megnyilatkozó érdeklődése, amely régmúlt dolgok felkutatására vezette, emlékeztet arra is, hogy a magyar-francia szellemi kapcsolatok nem mondvaesinált kötelékek. Nem aktákban, nem szerződésekben, nem is nagyhangú, hivatalosan megrendezett «baráti megnyilatkozások»-ban gyökereznek, mint Franciaország egyes újsíttetű barátainál, hanem a francia és a magyar nemzet lelkéből táplálkoznak. Ezeket a kapcsolatokat nem kell megteremteni, megvannak ezek hosszú-hosszú évszázadok óta, csak ébrentartani, fejleszteni, kiszélesíteni s kivált kölcsönössé tenni. Ép ez utóbbi, a kölcsönösség szempontjából nyer különösen becses értéket Edmond Poupé minden tekintetben tanulságos munkája.

EMBER GYULA.

ADATOK BÁRÁNY BOLDIZSÁR ÉLETÉHEZ.

Bárány Boldizsár a soproni liceumban kezdte meg irodalmi működését. 1809-től 1811-ig egyik legszorgalmasabb munkatársa volt a Magyar Társaságnak; alig tartottak ülést, amelyen verssel vagy prózai dolgozattal ne szerepelt volna. Az önképzőkör jegyzőkönyvében 1809. január 26-án szerepel először a neve. A róla szóló feljegyzések azonban csak költeményeinek címét örökítették meg: *Egy szerencsés hadi vezérre, Napoleon. XIII. Lajos, Napoleon és Luiza, Alvinczy György haláláról, A poesis dicsérete, Kicsoda az igaz bölcs.* Tanulmányaiban a világ nagy embereiről, a tudósok sorsáról, a társasélet szükséges voltáról, az első emberpár eredetéről értekezett. A Társaság egy ízben alkönyvtárnokának, egy ízben kincstartójának választotta meg. A liceumban töltött utolsó esztendejében öt szemelték ki a kör titoknokával együtt, hogy gróf Széchenyi Pál és gróf Gvilford Karolina házassági ünnepén a Magyar Társaságot képviselje. Az intézetből kilépő ifjak megbízásából Bárány mondotta a búcsúbeszédet «felváltott 12 rendű versekben». (A Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyzőkönyve. II. rész. 1806—1820.)

Waldapfel József IK. 1932. 431. l. közölt cikkében azt írja, hogy az egyetem jogi karának anyakönyvi bejegyzése szerint Bárány «neveléséről Kroneker nevű nagyatyja (egyben gyámja) és nagyanyja Thulmon Julianna gondoskodtak». Ezt az adatot kérdésessé teszi Berzsényi Pongrácnak atyjáról, Berzsényi Istvánról készített életrajzi vázlat. A rövid élettörténeti áttekintés